

Nagy Alpár Csaba:¹

Saul az endori boszorkánynál – kísérlet egy ószövetségi történet újraértelmezésére²

*Saul at the Witch of Endor –
Attempt at Reinterpreting an Old Testament Story.*

The study makes an attempt at reinterpreting the story of Saul visiting the witch of Endor. The author claims that the intuitive storytelling of the Bible carries much more than information regarding old personalities, like existential messages, which are suitable for the contemporary readers. The starting point of the interpretation is that the whole story of Saul describes the process of a man's burn out. It takes several steps of the syndrome and tries to prove through the elements of Saul's story, how the anamnesis of this mental illness can be applied to the Old Testament figure. The study also tries to avoid the demonization of the witch of Endor, who proves to be the person showing care and mercy for the king. It also tries to formulate several messages that are useful in the application of the story in religious education of church services.

Keywords: Old Testament, burn out, King Saul, text interpretation, the witch of Endor.

A 16. századi reformáció kétségtelen hozadéka a Szentírás felé fordulás volt az egyházi élet minden területén, főleg az igehirdetésben és a katekizációban. A Sola Scriptura, elve, ahogy az a II. HH-ban, van megfogalmazva, ti. hogy: „a szentírásban a Krisztus egyetemes egyháza a legteljesebben előadva találja mind azt, ami az idvezítő hitre, mind azt, ami az Istennek tetsző élet helyes folytatására tartozik”³ arra sarkallja a református hívőt

¹ Egyetemi adjunktus, BBTE Kolozsvár, Református Tanárképző Kar, Református valláspedagógia és zenepedagógia intézet, alparka@gmail.com.

² Elhangzott 2016. november november 17-én Kolozsváron a *Mozgalomból örökség* c. nemzetközi konferencián.

³ BULLINGER Henrik: A második helvét hitvallás, 1. fejezet. Fordította Buzogány Dezső, Juhász Tamás és Sipos Gábor. Kolozsvár, 1998.

és lelkészt egyaránt, hogy az Írással folyamatos kapcsolatban maradjon. Az igehirdetés, a lelkigondozás, az egyházszerzés biblikus jellege öt évszázados örökségünk, melyet - bár voltak és vannak vadhajtások - igyekeztünk egyházunkban vegytisztán megőrizni. Az alapelv, hogy „midőn manapság Istennek ezt a beszédét, törvényesen hívatott prédikátorok hirdetik az egyházban: hisszük, hogy Istennek tulajdon beszéde hirdettetik és azt fogadják be a hívek, és nem szükséges Istennek más igéjét költeni vagy várni az égből”⁴ fordított irányban is hatott: református prédikátoraink igyekeztek megőrizni prédikációikban a biblikus jelleget, a Szentírás tanításait pedig más szentírási helyekhez kötni a Scriptura sacra sui ipsius interpretes elve alapján. Bár az egyház biblikus jellege öt évszázados örökség, nyilvánvaló, hogy a 21. század embere sok szempontból köszönő viszonyban sincs a 16. század emberével, ami az önismeretet, a világról, a természetről és az emberi lélekről és pszichikai mechanizmusokról való tudást illeti. Ha hozzávesszük mindehhez, hogy a Szentírás szövegei között némelyek legalább háromezer éves történetek, melyek kétségtelenül az akkor élt emberek szellemi és tudás szintjéhez igazodnak, nehéz helyzetbe kerülünk, ha mechanikusan akarjuk alkalmazni azt az elvet, miszerint: „ezekből az iratokból kell tanulni az igazi bölcsességet és kegyességet... és a kegyesség minden teendőjére vonatkozó utasítást, ... sőt minden intést is, az apostol ama mondása szerint: A teljes Írás Istentől ihletett és hasznos a tanításra, a feddésre...(2 Tim. 3,16).” A modern tudományos ismeretekkel felvértezett ember ugyanis könnyen a kettős könyvelés kísértésébe esik, titokban elfogadja, hogy némely életkérdésre kizárólag a Szentírásen kívül talál csupán válaszokat, ugyanakkor azok a szentírási narratívumok, amik nem férnek be aktuális világképébe, könnyen perifériára kerülnek, állítólagos magyarázhatatlanságuk és alkalmazhatatlanságuk miatt. A Sola Scriptura elvéhez való állandó visszatérés, azonban arra kényszerít minket, hogy a két halmaz keresztmetszetét - tudniillik azokét a válaszokét, melyeket a Szentírásból meríthetjük, és azokét a történetekét, amelyek alkalmasak ilyen válaszadásra - minél jobban közelítsük egymáshoz. Ugyanis első látásra nehéz olyan fogalmak szentírási történetekhez való kapcsolása, mint például a kognitív diszsonancia, a kódependencia vagy éppen az iskolai bullying, ez a nehézség viszont könnyen feloldódik, ha a látszólag idegen világban zajló és "életidegen" bibliai történetek és tanítások mögött felfedezzük azokat a ma már a pszichológia vagy más tudomány segítségével leírt lelki folyamatokat, melyeket akkor deskriptív tudományos módszerrel nem, csupán egy történet elmondásával fejezhetett ki a szentíró. Másik oldalon pedig a bibliai történetek látszólag szokatlan és értelmezhetetlen, vagy a mai ember számára alkalmazhatatlan jellege is megszűnik, ha sikerül megtalálni az összefüggést a szereplők, események és ma is érvényes, örök emberi jelenségek és tulajdonságok, törvényszerűségek vagy működési mechanizmusok között. Ily módon - bár nehéz, de - a jelenkori igehirdetésben is felhasználhatók lesznek olyan "szalmaszálai" a Szentírásnak, mint például Ananiás és Safira története, Elizeus

⁴ Uo.

esete az öt csúfoló gyermekekkel, vagy a mai vizsgálatunk tárgya, Saul látogatása az endori boszorkánynál.

Bevezetésemben azt is fontosnak tartom elmondani, hogy az erdélyi református iskolai vallásoktatás biblikus jellege adott, hisz az iskolai vallásórák tartalmainak kb. 70-80 %-a ma is szentírási történet. A legtöbbet használt forrás vallásórán tehát a Biblia.⁵ Sajnos, amint azt iskolai gyakorlaton résztvevő diákjaimnál észleltem, könnyen megkísért annak könnyebbsége, hogy a vallástanítás a bibliai történetek kognitív elsajátítására, azok tartalmi rögzítésére szorítkozzon, elkerülve azt, hogy tanár és diákok elmélyüljenek egzisztenciális, az életvezetést és spiritualitást meghatározó üzeneteikben. A diákok körében évekként ezelőtt végzett szűrőpróbaszerű felméréseimből arra is rájöttem, hogy az szövegértelmezés egzisztenciális kérdésekben való alkalmazása olyan kompetencia, melyet tanulni és fejleszteni kell, ezért közel egy évtizede minden tanév első félévben a Szakmai gyakorlat órákon különös hangsúlyt fektetünk arra, hogy diákjaink a szövegértelmezésnek ezt a módszerét elsajátítsák, és az iskolai tanításban alkalmazni tudják.

„Aki ért és megértet, egy népet megéltet”⁶ – Kányádi Sándor páratlan tömörséggel megfogalmazott költői megállapítása az általam is alkalmazott szentírási szövegértelmezés esetében is mérvadó. Az ilyen szövegértésnek az a lényege, hogy a régi történet és a ma embere között olyan kapcsoló pontokat találjon, melyeken keresztül a ma embere személyesen megérintve érzi magát a történetről, és érzi annak saját életére vonatkozó érvényességét, valamint azt is, hogy a történet bizonyos mértékben róla is, az ő problémáiról is szól. Így minden vallástanár és lekipásztor félelme, tudniillik, hogy a hallgatója gúnyosan megkérdezze: „szép történet, de mi közöm nekem ehhez?” eloszlik, ha a történet olyan vonzatát emeli ki, mely hallgatósága valóságos kérdéseire, problémáira fogalmaz meg használható válaszokat.

A mai előadásban Saul királynak az endori boszorkánynál tett látogatásáról szóló, az 1Sám 28-ban leírt történetét vizsgáljuk meg. A szöveg, és Saul király történeteinek klaszszikus értelmezése szerint Saul, a szép reményű, de időközben engedetlen és elvetetté vált király saját, önző és görcsös, de végül eredménytelen harcot folytat az Isten akarata ellen, aki őt a királyságtól megfosztotta, az ifjú Dávidnak adva azt. Viaskodásába csúfosan belebukik, végül mind emberi, mind spirituális értelemben önmagából kivetkőzve, csúfosan végzi a harcmezőn, eljátszva mindent, ami még emlékét tiszteletre méltó módon megőrizhette volna a köztudatban. Ezzel az értelmezéssel az a gond, hogy túlságosan egy síkú, Sault egyértelműen rossz, és Istentől elfordult embernek állítja be, akivel szemben a hallgató részéről lehetetlen bármiféle empátia és a személyével való azonosulás. Könnyen megtörténhet, hogy a felületes olvasás és megismerés nyomán a hallgatóból az önáltató:

⁵ Például a 0–2. osztályok számára készített, kompetencia-alapú református vallás-tanterv a romániai közoktatásban tartalmaknak jórészt bibliai történeteket ajánl, amelyekkel fejleszthetők a gyerekek képességei és attitűdje.

⁶ KÁNYÁDI Sándor: *Játszva magyarul* (vers) in: KÁNYÁDI Sándor: *Valaki jár a fák hegyén*, Magyar Könyvklub, Budapest, 1997.

“milyen jó, hogy nem vagyok olyan, mint Saul” sóhaja hangzik fel, lezárva ezzel a kapcsolatot a szöveg és a hallgató között.

Elgondolkodtató viszont Saul személyiségének értelmezésénél az ő teljes életrajza és lelki fejlődése. Hogyan lehetséges, hogy a kiválasztott, a kedves, a népszerű, a mindenkinél jobban teljesítő, tehetséges ifjú reménységéből az az emberi roncs válik, akit ebben a történetben megismerünk? Azt hiszem, a mai ember problémáihoz is közel járunk, ha Saul sorsát a kiégés, burn-out kialakulásának kontextusában értelmezzük.⁷ A szakirodalom szerint⁸ a kiégésnél számos olyan figyelmeztető jel van, melyek alapján felismerhető, hogy valaki efelé a lelki betegség felé tart. Ha ezeket jeleket Saul élettörténetében keressük, észrevehetjük, hogy az az állapot, amelybe élete végén kerül, emberileg érthető, és bizonyos törvényszerűségek mentén történik. A teljesség igénye nélkül most hadd emeljünk ki néhány riasztó jelet, melyek a kiégés kialakulására utalnak: magas ideálok kritikátlan alkalmazása, a konfliktusok elhárítása, fejlődés nélküli rutin, rövidtávú célok, melyek elhalványítják a hosszútávú célok alkalmazását, romboló környezet, a saját értékrend elleni cselekvés, végül a külső és belső motiváció teljes elvesztése.

A magas ideálok kritikátlan alkalmazása pontosan az az ok, amiért a kiégéstől veszélyeztetetteket az elkötelezett, lelkes, mások iránt tenni akaró, idealista emberek közt kell keresnünk. Nem véletlen, hogy amerikai kutatások szerint a kiégés az amerikai lelkészek 55%-át fenyegeti, sőt, egy vizsgálat szerint már teológus korban jelentkezik.⁹ Az általunk vizsgált szöveg is utal arra, hogy Saulnál ez a kritikátlan idealizmus jelentkezett, amikor azt olvassuk, hogy a Tóra tiltására hivatkozva “Saul a varázslókat és jövendőmondókat kiirtotta a földről.”¹⁰ Ez a rövid tudósítás figyelmeztet: Saul az ideális helyzetet, a varázslás nélküli Izraelt radikális, könyörtelen és irgalom nélküli, kritikátlan módszerrel igyekszik megteremteni, úgy, hogy meg sem próbál a varázslókra differenciáltan tekinteni, megadni nekik a változás, esetleg a megtérés lehetőségét, magára haragítva ezzel ezt a társadalmi csoportot, és nem számolva a kialakult konfliktusok erodáló jellegével, ami szintén a kiégés előjele. A csata előtt elvégzett preventív jóslások, álomlátás, Urim, próféták, valamint

⁷ Hézszer Gábor a kiégésről írott tanulmányában (Hézszer Gábor: “... Akik megfáradtak és megterheltek...” Tanulmányok az ún. “burn out” szindrómáról. In: Hézszer Gábor, *Miért? Rendszer-szemlélet és lelkigondozói gyakorlat*, Kálvin kiadó, Budapest, 2001. 81.) kijelenti, hogy habár a kiégés szindrómáját csak 30–40 éve kutatja a tudomány, a jelenség sokkal korábban is létezett, mert tüneteit pontosan leírják különböző ószövegségi történetek.

⁸ Lásd a fentebb idézett tanulmányt, és Pál Ferenc előadásait (<https://www.palferi.hu/hanganyagok/2015-2016/2015-09-29/>, utolsó megtekintés: 2017. október 25.)

⁹ Lásd DANIEL, S. P., & ROGERS, M. L., Burn-out and the pastorate: A critical review with implications for pastors, *Journal of Psychology and Theology*, 9(3), 1981. 232–249. Lásd ugyanakkor a Lifeway kutatását a lelkészi pálya elhagyásáról, <http://lifewayresearch.com/wp-content/uploads/2016/01/Pastor-Protection-Former-Pastor-Survey-Report.pdf> (utolsó megtekintés: 2017. október 25.)

¹⁰ 1Sám 28,9.

a csatától csatáig tartó állandó konfliktus a filiszteusokkal a fejlődés nélküli rutinra emlékeztetnek. A kiegészésre hajlamos ember ugyanis könnyen kerül abba a helyzetbe, hogy feladatait szünet nélkül, rutinszerűen, a feltöltekés és az önreflexió lehetőségét nem is keresve végzi, ami feladatvégzését sivárrá teszi, és a sikertelenség és eredménytelenség érzését kelti benne. A boszorkány-keresés, és az alattvalók meglepő kooperációja pedig a romboló környezetre, és a rövid távú célok dominálására emlékeztet. Hézszer Gábor szerint a kiegészéssel kapcsolatban fontos elmondani, hogy senki nem ég ki egyedül.¹¹ Ez azt jelenti, hogy az egyén kiegészéséhez mindig hozzájárul a romboló szakmai környezet. Saul, aki maga irtatott ki minden boszorkányt és varázslót, boszorkányért küldi az alattvalóit. A romboló környezet ebben az epizódban abban az óriási szakadékban jelentkezik, ami az ideál: minden boszorkánynak pusztulnia kell, és a mindenki által hallgatólagosan elfogadott valóság között tátong: ugyan nincsenek boszorkányok, de ha kell, mindenki tudja, hol kell őket keresni. A halottidézőhöz pedig azért fordulna szívesen, mert már rég nem hosszú távú céljai dominálnak: megmaradni az Istennel való kapcsolatban, és megvalósítani a teokratikus királyságot, hanem épp rövid távú célja vezet: mindenáron győzni, mindenáron túlélni a mai napot, és megőrizni valamiféle status quo-t, ami a királyságát illeti, lesz, ami lesz. És nyilvánvaló, hogy az az ember, aki tüzzel-vassal irtotta a varázslókat, a saját értékrendje ellen cselekszik, amikor halottidézőhöz fordul, jelen esetben a cél szentesíti az eszközt, azaz a rövid távú cél olyan eszközöket is megenged, amelyek nem férnek össze az egyén értékrendjével.

Az álruhába öltözés, és saját identitásának tagadása az endori asszony előtt jelzi, hogy Saul nem deklaráltan váltott, ragaszkodik régi imageéhez és identitásához, csak a jelen helyzetben kénytelen ez ellen az értékrend ellen cselekedni. A kiégett emberekkel szemben gyakori vád, hogy hivatásukhoz, feladatukhoz teljesen méltatlan módon viselkednek, gyakran okoznak csalódást és megbotráncozást, az álruha és a tagadás pontosan azt szolgálja, hogy Saul ezt a csalódást kerülje el.

Külön elemzést igényel, hogy a megjelenő szellemben mit lát Saul. A reformátori írásmagyarázók, Lutherrel és Kálvinnal az élen kizárják, hogy a megjelenő alaknak köze lenne Sámuel lelkéhez vagy személyiségéhez. Luther szerint alvilági démon jelenik meg, Kálvin szerint mindössze spekuláció, azaz tükrözéses trükk történik a boszorkánynál.¹² Nekem is meggyőződésem, hogy sem a "szellem", sem annak mondanivalója nincs kapcsolatban az Isten akaratával. A gazdag és Lázár példázatában Jézus egyértelműen elutasítja annak lehetőségét, hogy Isten a halottakat használja akaratának közlésére, Ézsaiás próféta pedig a halottak helyett a tanítást és a bizonyágtételt ajánlja a népnek, mint az isteni kijelentés forrását.¹³ Ha úgy fogalmazzunk, hogy Saul démonnal nézett szembe az endori boszorkánynál, akkor nem járunk messze a valóságtól, ha azt mondjuk, hogy ő a

¹¹ HÉZSER Gábor: *Miért?* 95.

¹² J. M. BUCKLEY: *Faith Healing, Christian Science and Kindred Phenomena*. 1892. 221.

¹³ Lásd Lk 16,31 és Ézs 8,19–20.

beszűkült gondolkodása, félelmének élete minden aspektusára történő generalizálódása áldozata lett. Nem véletlen, hogy Sámuellel találkozik, hisz ő a régi ideál, a példakép megismerésére, melytől Saul pont kiégése miatt távolodott el. Azért sem tartjuk Isten szavának Sámuel szavait, mert hiányzik a minden ítéletes prófécia velejárója, a megtérés lehetőségének hirdetése és a kegyelem szava. Nem, nem Isten ilyen kegyetlen, Saul maga látja ilyen kegyetlennek és kilátástalannak a sorsát, mert afelé tart, ami a kiégés végső fázisában szenvedő személyek súlyos tünete: elveszti minden külső és belső motivációját. A látottaktól a földre zuhan, enni sem, inni sem akar, és valamiféle csendes apátiával túri és várja a közelgő eseményeket.

Ami talán a legfurcsább a történetben, az a halottidéző nő magatartása. Jól tudja, kivel áll szemben, és azt is mit "köszönhet" ennek az embernek, hisz igazából azt a csoportot és kultúrát pusztította, amit ő maga is képvisel, bátran mondhatjuk hát, hogy esküdt ellensége fekszik eszméletlenül előtte a földön. Méltó bosszú lenne Jáhel módjára elbánni a halottidézők "Siserájával"¹⁴, ő mégsem ezt teszi, hanem azt, amire Jézus egyik példázatában olvasunk allúziót: levágja a hízott tulkot, tisztelt és megbecsült vendég számára készít lakomát, és nemcsak felkínálja Saulnak, hanem egyenesen unszolja, sőt, ravasz játszmával ráveszi, hogy egyen és erőt gyűjtsön. Az asszonynak ez a gesztusa pontosan arra a differenciálásra világít rá, amit Saul elmulasztott, amikor könyörtelenül irtott minden varázslót. Arra emlékeztet minket, hogy a könyörület és irgalom nem mindig a vonzó, politikailag korrekt és elfogadható formában közeledik felénk, ez esetben Isten ezt a varázslás súlyos bűnével fertőzött asszonyt használja arra, hogy emlékeztesse Sault, nem azt az utat kell követni, amit a Sámuelnek vélt démon mondott neki. Az a tény, hogy az asszony nem egy bukott királyt, nem egy csalódást okozó celebet, csupán egy elcsigázott, és irgalomra és kegyelemre szoruló embert lát Saulban, a király számára reménység lehetne. Reménység, hogy nem kell meghalnia, nem kell minden saját belső és külső szükségletéről lemondva rohanni a veszébe, hanem lenne esélye a rehabilitációra. Mégpedig az, hogy nem királyként, pusztán emberként próbál a továbbiakban megmaradni, hogy lemond arról a célról, hogy abban a csatában mindenáron ő győzzön, hogy leteszi a kardját, vagy Dávidnak adja, a katonai és politikai döntés lehetőségével együtt. Sajnos Saul nincs azon a szinten, hogy mindezt belássa, a szentíró szomorúságot sugalló szűkszavú tudósítása a történet végén előre jelzi a közelgő eseményeket. Saul nem ért semmit, felkel, és szó nélkül elmegy az asszonytól. Kései névrokona hasonló, traumatizáló élmény után, megtapasztalva ellenségei irgalmasságát, megérti, hogy nem őrizhető tovább az a status quo, amiben Saulként van, az ószövetségi király azonban képtelen erre.

Ha eljutunk a szövegnek ilyenszerű értelmezéséhez, akkor már csak az a kérdés, hallgatóink életéhez hogyan kapcsolható ez a történet, hogy mai fájdalmakról, mai problémákról szóljon. Azt hiszem, az üzenet kérdésénél fontos kiemelni, hogy pontosan a nagy tettekre vágyó, magas ideálokat kergető személyek veszélyeztetettek, hogy a Saul sorsára

¹⁴ Lásd Bír 4.

jussanak. Elmondani, és figyelmeztetni, akár az órán résztvevő fiatalokat, akár az igehallgató gyülekezetet, hogy bizonyos ideálok kritikus elemzése, a bizonyítási kényszer elkerülése még nem árulás és nem kudarc, csupán egészséges védekezési mechanizmus. Emlekeztetni lehet őket, hogy nagyon veszélyes, és minden erőforrást felemészítő a fától fáig rövidtávú célkeresése, a céltévesztés, hogy fontos megőrizni a differenciált gondolkodást, és kerülni a radikális megoldásokat. Ki kell mondani, hogy a romboló környezet, a kettős mérce, az ideál és a realitás közötti nagy különbség fölötti cinkos összekacsintás pusztít és nyomorba dönt, hogy hosszú távon ezért nagy árat fizet egyén és közösség egyaránt. Rá kell ébreszteni a hallgatót arra, hogy amikor épp szégyellnivaló vagy csalódást okozó események közepén van, attól még nem változott meg az értékrendje, csak épp például csoportnyomás miatt egyszerűen ellene cselekszik. Meg kell erősíteni abban, hogy a könyörtelen kritika, a ledorongoló és minősítő negatív hangnem, egyszóval a fekete pedagógia nem konstruktív, és nem az Isten szava, és hogy néha azok, akikre foglalkozásuk vagy társadalmi státusuk szerint nem tekintünk tisztelettel, ők hordozzák azt az üzenetet, amit erre a történetre vonatkozóan nagyon találóan fogalmazott meg Pilinszky János Popper Péternek írt levelében: *“Te úgy gondolkodol, hogy az életben problémák vannak és megoldásokra van szükség, én meg úgy, hogy az életben tragédiák vannak és irgalomra van szükség.”*¹⁵

Felhasznált irodalom

- BUCKLEY, J. M.: *Faith Healing, Christian Science and Kindred Phenomena*. 1892.
- DANIEL, S. P., & ROGERS, M. L.: Burn-out and the pastorate: A critical review with implications for pastors, *Journal of Psychology and Theology*, 9(3), 1981. 232–249.
- HÉZSER GÁBOR: *Miért? Rendszerszemlélet és lelkipásztori gyakorlat*. Kálvin kiadó, Budapest, 2001.

¹⁵ Lásd http://www.nlcafe.hu/sztarok/20071217/popper_peter_kivulrol_nem_jon_megvaltas/ (utolsó megtekintés: 2017. október 24.)